

Voortekens & Enharmoniek

De stemming die tegenwoordig het meest gebruikt wordt in de Westerse muziek is de evenredig zwevende of gelijkzwevende temperatuur. In deze stemming is de restwaarde die ontstaat bij de verdeling van een octaaf in 12 halve toonafstanden over alle intervallen verdeeld. Het gevolg is wel dat in de evenredig zwevende stemming elk interval, op het octaaf na, ietwat vals klinkt.

De evenredig zwevende temperatuur kwam gedurende de negentiende eeuw in zwang. Omdat orgels niet zo snel vervangen worden of omgestemd, kon het gebeuren dat een componist als Mozart, die veelvuldig op het orgel improviseerde, nog de middentoonstemming toepaste. Deze stemming is zelfs ouder dan de befaamde "wohltemperierte" stemming uit de tijd van J. S. Bach.

- De wohltemperierte stemming is niet hetzelfde als de evenredig zwevende stemming!

Het is echter niet zo, dat de gebruikelijke stemming langzamerhand evolueerde tot een betere of meer beschaafde stemming. In feite is de evenredig zwevende stemming qua zuiverheid van de belangrijkste intervallen een achteruitgang. Maar deze stemming biedt wel een voordeel. Omdat elke halve toonafstand gelijk is, kan men voortaan onbezorgd moduleren.

De hedendaagse stemming is een berekende stemming, geen natuurlijke. Een zanger die in een dalende lijn een Es zingt, zal de Es iets lager zingen dan wanneer hij in een stijgende lijn een Dis zingt. Ook instrumenten die intoneren, zoals strijkers, variëren in toonhoogte. Op de overige instrumenten, bijv. de fluit (voorgeboorde gaten) of de piano, klinkt een Es hetzelfde als de Dis.

Voor niet-intonerende instrumenten zijn alle tonen enharmonisch inwisselbaar. Met enharmonisch bedoelt men het anders noteren van een noot. Ges kan bijvoorbeeld als Fis genoteerd worden. Componisten die over te weinig kennis van de harmonieleer beschikken, vergissen zich hier wel eens in. Zij weten dan niet dat de Fis harmonisch gezien een Ges moet zijn.

De enharmonische notatie wordt regelmatig gebruikt, o.a. ter vereenvoudiging van het notenbeeld. Bijv. een dubbel verlaagde B, oftewel Beses, wordt als A genoteerd. Puriteinen vinden echter dat je altijd de harmonisch juiste notatie moet gebruiken, hoe moeilijk dit een partituur ook maakt.

U beslist zelf of u in deze een puritein wilt zijn, maar op basaal niveau kunt u zich beter aan de harmonieleer houden. In F groot noteert u de verlaagde B als Bes en (meestal) niet als Ais. Voelt u zich niet thuis in een toonsoort met veel voortekens, gebruik die dan niet.

Een tweede reden voor een enharmonische notatie is de modulatie. Maar voor we daar aandacht aan gaan besteden (in les 8), moeten we eerst zeker zijn van de toonsoort en de notatie. Die valt niet altijd even eenvoudig vast te stellen.

Meestal geeft het eerste akkoord in de eerste maat de toonsoort aan. De voortekens helpen u op weg. Ziet u twee mollen genoteerd staan en blijkt het eerste akkoord in essentie uit G - Bes - D te bestaan, dan is het werk waarschijnlijk in G klein gecomponeerd.

Die vlieger gaat uiteraard niet op als u zelf de componist bent. U bent dan degene die aan moet geven in welke toonsoort het werk geschreven is. Tevens wordt van u verwacht dat u alteraties (verhogingen en verlagingen) correct noteert en niet enharmonisch, tenzij dit zin heeft.

In de praktijk blijken onderstaande vergissingen regelmatig voor te komen:

A. Geen voortekens:

1. De reden hiervoor is gewoonlijk te weinig kennis van de harmonieleer, zodat de componist maar helemaal geen voortekens noteert en lokaal alteraties voorschrijft.
2. Men meent een niet-tonaal werk te hebben geschreven, waarin geen sprake zou zijn van een traditionele harmonie. Niet-tonaal componeren is echter moeilijk en daardoor zeldzaam.

B. Verkeerde voortekens:

3. Onbekendheid met harmonisch mineur. De componist vermoedt C mineur (3 mollen: Bes, Es en As), maar omdat hij consequent een B gebruikt i.p.v. een Bes noteert hij 2 mollen bij de sleutel.
4. Om dezelfde reden wordt soms zowel een kruis als een mol als voorteken genoteerd. In D mineur wil men daarmee de verlaagde B en de verhoogde C aangeven. Voortekens bestaan echter óf uit mollen, óf uit kruisen en dan nog in een vaste volgorde.
5. De verkeerde voortekens kunnen ook ontstaan als de componist zich laat misleiden door de begin- of slotmaten. Niet elk deel van een compositie begint met de tonica (voorbeeld 1), noch eindigt hij hiermee (voorbeeld 2).
6. (Chromatische) versieringen zoals doorgangstonen en omspelingen bemoeilijken de analyse. Onthoud dat de samenklanken op *sterke* maatdelen de harmonie bepalen. In een driekwartsmaat heeft de eerste tel meer invloed op de harmonie dan de tweede tel.

C. Enharmonisatie is soms onnodig of onjuist:

1. Menig amateur componist heeft een voorkeur voor de noten Fis, Cis, Bes, Es en As, terwijl de harmonie een andere notatie verlangt. Vermoedelijk is dit het gevolg van het veelvuldige gebruik van eenvoudige toonsoorten. Een Ges wordt daardoor als Fis genoteerd. Maar het kan ook bewust gedaan worden, om het notenbeeld niet onnodig gecompliceerd te maken.
2. De richting van een notenpatroon kan misleidend zijn. In een stijgende lijn wil de componist geen mollen noteren, in een dalende lijn geen kruisen. Vaak is dit niet terecht.
3. Soms speelt de misvatting een rol dat in een toonsoort met kruisen alleen verhoogde tonen voor kunnen komen en in een toonsoort met mollen alleen verlaagde tonen. In D groot noteert men bijv. een Ais als het om een Bes gaat.

Bij het bepalen van de toonsoort kunt u het beste uw gehoor gebruiken en niet alleen op papier werken. Twijfelt u aan de toonsoort, luister dan goed naar de opeenvolging van akkoorden en stel voor uzelf vast welk akkoord in het begin van de compositie als een rustpunt op een sterk maatdeel fungeert of zou kunnen fungeren. Waarschijnlijk heeft u dan de tonica te pakken.

Als u eenmaal goed op de hoogte bent met de harmonieleer, wordt het herkennen van een toonsoort en het correct noteren van de noten makkelijker. Maar blijft u wel uw oren gebruiken. De partituur is een hulpmiddel. Het zijn de klanken die de muziek maken.